

Výjezdní seminář z obchodního práva

Obchodní právo v roce II

pátek 10. – neděle 12. dubna 2015

Hrubý nepoměr v novém civilním právu aneb není hrubost jako hrubost

Tereza Obrová

Resumé:

Nový občanský zákoník přinesl celou řadu změn. Mnoho z nově zavedených institutů naše právo dříve znalo a hojně užívalo, například *laesio enormis*, které zákon číslo 89/2012 Sb. „oprášil“ a s určitými změnami zařadil do českého civilního práva jako tzv. neúměrné zkrácení. Cílem práce je tento institut představit, nastínit jeho historický vývoj, současnou úpravu a vysvětlit jeho význam ve světle vybrané judikatury.

Úvod a cíl práce

Laesio enormis, neboli neúměrné zkrácení (někdy též hrubý nepoměr či zkrácení přes polovinu), je jedním z nových institutů, které přinesl zákon č. 89/2012 Sb., tedy nový občanský zákoník (dále jen „NOZ“). Ačkoliv se z pohledu dnešních studentů práv může zdát, že jde o novinku, není tomu tak. Snaha legislativně se „popasovat“ se situací, kdy jedna ze stran získává výrazně více, byla již dříve a úprava podobná dnešní, byla již v Obecném zákoníku občanském z roku 1811.¹ Pozdější civilní právo však již tento institut nepřevzalo, stejně jako neobsahovalo úpravu tzv. lichvy, a tak soudy zpravidla vyslovovaly neplatnost smluv pouze na základě rozporu s dobrými mravy (contra bonos mores). Ve světle toho lze zařazení laesio enormis do českého občanského práva chápat jako krok kupředu. Nakonec, úpravu podobnou naší mají i země jako Rakousko, Švýcarsko nebo Francie.

Cílem této práce není hluboká analýza této problematiky (na kterou by svým rozsahem ani nestačila), ale spíše přiblížení tohoto „staronového“ institutu, jeho vývoj a letný nástin změn, které s sebou jeho znovuzavedení přinese.

Pohled do historie

Institut laesio enormis má hlubokou historii sahající až do starověku a jeho úpravu obsahují i nejstarší kodifikace občanského práva v Evropě, francouzský Code civil z roku 1804 (článek 1674 CC) a rakouský ABGB z roku 1811 (§934 a násl.)

O počátcích institutu se vedou debaty, někteří autoři je spatřují v Justiniánově kodexu, tzv. lex sekunda, jiní je zařazují už do doby císaře Diokleciána. Ať je odpověď jakákoliv, v obou případech se užití institutu vázalo na dvě podmínky – předmětem prodeje musel být pozemek (resp. muselo se jednat o smlouvu o prodeji pozemku) a dále, dovolávat se laesio enormis mohla

¹ 946/1811 ř. z., Obecný zákoník občanský, ze dne 1. června 1811, ve znění předpisů jej měnících a doplňujících ke dni 1. 1. 1925

pouze osoba vystupující na straně prodejce. Podstatou totiž bylo její právo dovolávat se neplatnosti smlouvy tehdy, pokud byla prodejní cena o více než polovinu nižší, než cena reálná („ultra dimidium“). Kupující mohl takovému zrušení zabránit tehdy, pokud dorovnal cenu do hodnoty pozemku.² Tato konstrukce institutu vycházela totiž z premisy, že smlouva byla uzavřena pomocí lsti (tuto domněnku pak nebylo třeba více dokazovat).

Laesio enormis se udrželo i v následujících letech, ve středověku (v právu kanonickém) pak bylo spojováno s potřebou vyváženosti plnění (a tedy i otázkou určité mravnosti).

Zastavíme – li se u francouzské úpravy, je třeba říci, že Code Civil de Français (vyhlášený 21. 3. 1804), omezil užití institutu jen na některé smlouvy (o prodeji pozemku a dědické smlouvy) a na některé osoby. Na rozdíl od ABGB tedy nebylo uplatnění obecné. V případě smlouvy o prodeji pozemku mohl prodávající požadovat zrušení smlouvy tehdy, bylo – li mu vyplaceno méně, než $\frac{7}{12}$ skutečné hodnoty pozemku, u dědické smlouvy bylo rozhodující zkrácení o více než $\frac{1}{4}$.

Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (dále jen „ABGB“) označoval laesio enormis výrazem „zkrácení přes polovinu“. Jak již název naznačuje, účinky institutu mohly nastat tehdy, pokud jedna ze stran získala méně než polovinu hodnoty předmětu smlouvy. Institut však nešlo použít u smluv odvážných (tedy takových, kdy plnění závisí na náhodě, zvané též aleatorní), smluv bezúplatných a také tehdy, pokud se poškozená strana možnosti zrušení smlouvy předem vzdala. Tento hrubý nepoměr způsoboval relativní neplatnost smlouvy, která však mohla být odstraněna tím, že druhá ze stran uhradí rozdíl. Dovolávat se takové neplatnosti pak bylo možné do 3 let, přičemž nebylo rozhodující, kdy došlo k předání věci.

² ZIMMERMAN, R. The law of obligations: Roman foundations of the civilian tradition. 1. ed. Cape Town: Juta & Co, 1990, 1241 S. ISBN 0-7021-2347-1

Právě ABGB se stal východiskem pro úpravu, kterou známe z Obecného zákoníku občanského (ABGB konečně byl východiskem celého kodexu). Ustanovení § 934 Obecného zákoníku občanského (dále jen „OZO“) hovoří o „odškodnění pro zkrácení přes polovici“, které vymezuje podobně jako výše zmíněný ABGB, tedy právo zkrácené strany žádat zrušení a navrácení v předešlý stav, čemuž se zvýhodněná strana může bránit tím, že *„jest ochotna nahraditi, čeho se do obecné hodnoty nedostává“*. Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému pak uvádí, že *„začasté nebude soudce ani k tomuto musiti přihlížeti a bude moci onu smlouvu prohlásit za právně irrelevantní, protože je to buď smlouva protiprávní, totiž lichevní, anebo poněvadž odporuje dobrým mravům“*.³ V následujícím § 935 pak uvádí, kde prostředku využít nelze.⁴

Laesio enormis se v českém, resp. československém zákonodárství, udrželo až do účinnosti občanského zákoníku z roku 1950 (někdy též zvaného „střední kodex“), který OZO nahradil. Tento zákon „hrubý nepoměr“ nebo „neúměrné zkrácení“ neupravoval vůbec a stejně tak ani následující předpisy upravující civilní právo. Ke změně v této oblasti nedošlo ani po roce 1989, ačkoliv praxe mnohokrát ukázala, že je podobného institutu třeba a soudy si tak musely vypomáhat určením, že něco je, resp. není, v souladu s dobrými mravy.^{5,6}

A co tedy laesio enormis je?

Nový občanský zákoník upravuje neúměrné zkrácení v § 1793 až 1795. Konkrétně uvádí, že *„zavázeli-li se strany k vzájemnému plnění a je-li plnění jedné ze stran v hrubém nepoměru k tomu, co poskytla druhá strana, může zkrácená strana požadovat zrušení smlouvy a navrácení*

³ Sedláček, J., Rouček, F. Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému, díl IV., strana 394, Praha: Právní nakladatelství V. Linhart, 1936

⁴ *„Tohoto právního prostředku nelze užití, když se ho někdo výslovně vzdal, nebo prohlásil, že věc převzal ze zvláštní záliby za mimořádnou cenu; když, ač mu byla pravá cena známa, přece se uvolil dáti nepoměrnou cenu, rovněž když z poměru mezi osobami lze vyrozuměti, že chtěly učiniti smlouvu smíšenou z úplatné a bezplatné, když pravou cenu nelze vyšetřiti; konečně, když věc byla soudem vydražena.“*

⁵ např. rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 31. 8. 2010, sp. zn. 30 Cdo 1653/2009

⁶ usnesení NS ze dne 17. června 2008, sp. zn. 30 Cdo 1776/2007

všeho do původního stavu, ledaže jí druhá strana doplní, oč byla zkrácena, se zřetelem k ceně obvyklé v době a místě uzavření smlouvy. To neplatí, pokud se nepoměr vzájemných plnění zakládá na skutečnosti, o které druhá strana nevěděla ani vědět nemusela“.

Jak uvádí důvodová zpráva k NOZ, odráží se v úpravě tohoto institutu zásada ekvivalence v tom smyslu, že plnění i protiplnění nemají být v příkrém rozporu a mají odpovídat zásadám spravedlnosti.⁷

Důvodová zpráva se dále vyrovnává i s výtkami ohledně ohrožení smluvní strany nejistotou, když formuluje pravidlo, podle kterého se ustanovení o neúměrném zkrácení nepoužije, pokud se nepoměr plnění a protiplnění zakládá na skutečnosti, o níž strana, která výhodu získala, při uzavření smlouvy nevěděla a ani vědět nemusela. A stejně tak se nepoužije ani tehdy, pokud riziko ztráty nebo naděje na zisk nutně provází povahu obligace (např. při výše zmíněných burzovních obchodech),⁸ je – li předmět získán v dražbě či způsobem postaveným dražbě naroveň, pokud důvod nepoměru vzájemných plnění vyplývá ze zvláštního vztahu mezi stranami, jestliže zkrácená strana měla v úmyslu plnit zčásti úplatně a zčásti bezúplatně nebo nelze výši zkrácení zjistit.

Jak bylo již zmíněno výše, do ledna 2014 proti sobě soudy stavěly dvě zásady civilního práva, a to jednání v souladu s dobrými mravy a zásadu smluvní svobody, přičemž rozlišovacím kritériem byla zpravidla vědomost kontrahenta o znalosti smluvního partnera (v případě vědomosti o tísní pak dokonce šlo uvažovat o naplnění znaků tzv. lichevní smlouvy).

Ačkoliv současná úprava hrubého nepoměru v mnohém vychází právě z ABGB nebo OZO, nelze úpravu považovat za zcela totožnou. Předně, ustanovení § 1793 a násl. NOZ nijak nespecifikují hranici, která toto zkrácení zakládá. I z toho důvodu občanský zákoník nežívá

⁷ <http://obcanskyzakonik.justice.cz/tinymce-storage/files/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>

⁸ tamtéž

výraz „krácení přes polovinu“, jak tomu bylo dříve, ale hovoří právě o tzv. neúměrném zkrácení. Důvodová zpráva k NOZ k tomu uvádí, že jde o výsledek diskuze odborné veřejnosti, podle které by takto určené kritérium mohlo být zbytečně tvrdé. Autoři se v tomto směru inspirovali čl 21 švýcarského Obligationenrecht, který užívá výraz „zjevný nepoměr“.⁹ V čem se ale česká úprava od švýcarské významně rozchází, je pravidlo, že k poškození došlo zneužitím tísně, lehkomyšlnosti nebo nezkušenosti zkrácené strany.¹⁰ Taková konstrukce by totiž spíše odpovídala lichvě a nikoliv zkrácení. Lze tedy odvodit, že úprava neúměrného zkrácení v NOZ neobsahuje subjektivní prvek na straně zvýhodněné strany.

Uplatnění laesio enormis v praxi

K uplatnění institutu je nejprve třeba zkoumat, zda byly naplněny všechny podmínky – nevědomost na straně zkráceného, vědomost na straně zvýhodněného, objektivní znak hrubého nepoměru a nakonec, zda se není další překážka použitelnosti uvedená v zákoně. Problematičtějším se ale zdá, jak přesně ke zrušení smlouvy dojde. Zákon sám k tomu totiž vodítko neposkytuje. Ustanovení § 1793 hovoří o „zrušení smlouvy“ (tento termín, mimochodem, pochází z OZO), dosavadní praxí byl ale vykládán jako ekvivalent odstoupení od smlouvy, tedy jednostranného projevu vůle doručeného druhé straně, Obecný zákoník občanský ale předpokládá spíše soudní anulaci předmětné smlouvy.¹¹ Východiskem problému se zdá možnost zvýhodněné strany doplnit, oč zkrácenou stranu znevýhodnila. To totiž naznačuje, že v případě zrušení smlouvy nepůjde o jednostranný úkon, ale následek ne/dohody dvou stran, přičemž o výsledku konstitutivně rozhodne soud.

⁹ Wird ein offenbares Missverhältnis zwischen der Leistung und der Gegenleistung durch einen Vertrag begründet, dessen Abschluss von dem einen Teil durch Ausbeutung der Notlage, der Unerfahrenheit oder des Leichtsinns des andern herbeigeführt worden ist, so kann der Verletzte innerhalb Jahresfrist erklären, dass er den Vertrag nicht halte, und das schon Geleistete zurückverlangen.

¹⁰ Švestka, Dvořák, Fiala, Pelikánová, Pelikán, Bányaiová a kolektiv, Občanský zákoník, Komentář, Svazek V., str. 152, Praha, nakladatelství Wolters Kluwer, a.s., 2014

¹¹ tamtéž

V praxi tedy s největší pravděpodobností zvýhodněná strana bude na nárok zkrácené strany reagovat nabídkou doplnění původního plnění, přičemž zkrácená strana není povinna takovou nabídku přijmout a může na zrušení smlouvy trvat. Zákon dále v § 1795 stanoví, že toto právo zaniká, není – li uplatněno do 1 roku od uzavření smlouvy. Jako „rozhodný den“ je pro určení okamžiku, kdy nárok zaniká, den uzavření smlouvy (nikoliv den její realizace). Je zřejmé, že zákonodárce tímto ustanovením usiloval o nastolení právní jistoty a zároveň deklaroval, že neúměrné zkrácení není tak závažným porušením dobrých mravů, že by zakládalo absolutní neplatnost nezhojitelnou časem.

Kdy se neúměrné zkrácení neuplatní?

Podle § 1794 se neúměrného zkrácení nelze domáhat jestliže: *„důvod nepoměru vzájemných plnění vyplývá ze zvláštního vztahu mezi stranami, zejména pokud zkrácená strana měla úmysl plnit zčásti za úplaty a zčásti bezúplatně, nebo jestliže již nelze výši zkrácení zjistit“* a také: *„nevzniká ani tehdy, vzdala-li se jej zkrácená strana výslovně a prohlásila-li, že plnění přijímá za mimořádnou cenu ze zvláštní obliby, anebo souhlasila-li s neúměrnou cenou, ač jí skutečná cena plnění byla nebo musela být známa.“* Zároveň se neúměrného zkrácení nemůže dovolávat znevýhodněná strana za předpokladu, že o skutečné hodnotě věci a tedy nepoměru vzájemných plnění nevěděla ani strana zvýhodněná. Důvodem takové konstrukce byl především požadavek právní jistoty obou stran. Nakonec, sama důvodová zpráva k tomu uvádí: *„V diskusích o reformě obligačního práva probíhajících na národních i nadnárodních úrovních se tomuto institutu často vytýká, že ohrožuje smluvní strany nejistotou - např. v případě koupě věci, jejíž obecná cena následně prudce stoupne. To návrh řeší formulací pravidla, podle kterého se ustanovení o neúměrném zkrácení nepoužije v případě, že se nepoměr plnění a protiplnění zakládá na skutečnosti, o níž strana, která výhodu získala, při uzavření smlouvy nevěděla ani vědět nemusela.“* Jak však bude zvýhodněná strana prokazovat, že o hodnotě věci nevěděla, ale

důvodová zpráva neuvádí a dle mého názoru bude úkolem soudů, resp. judikatury, na takovou otázku odpovědět.

Dále nelze ustanovení o neúměrném zkrácení užít v případě smluv bezúplatných (např. darovací smlouvy) a v případě tzv. smluv odvážných. Podstatu takového omezení můžeme najít v samotné definici odvážné smlouvy: *„Závisí-li podle ujednání stran prospěch, anebo nepospěch alespoň jedné ze smluvních stran na neisté události, jedná se o smlouvu odvážnou.“*¹²Jen těžko si totiž lze představit, že by se kdokoliv mohl hrubého nepoměru dovolávat v případě losů, sázek či her. K tomu se nakonec vyjádřil i Nejvyšší soud, když konstatoval, že v určujícím rysem hry je skutečnost, že každá ze smluvních stran má v okamžiku uzavření smlouvy současně naději na výhru stejně jako na ztrátu.¹³

Další omezení nalezneme v ustanovení § 1797, podle kterého nelze požadovat zrušení smlouvy ani se dovolávat její neplatnosti podle § 1793 odst. 1, v případě podnikatelů v souvislosti s jejich podnikatelskou činností. Zákonodárce totiž vycházel z toho, že podnikatel je profesionál a k jeho práci patří, mimo jiné, znát trh, ceny a tedy mít možnost relevantně zhodnotit, zda jsou poskytnutá plnění v ekvivalenci, či nikoliv. Samozřejmě, i zde by mohl někdo namítat, že být profesionálem v určité oblasti nezaručuje znalost trhu v oblasti jiné, na to ale zákoník nijak nepamatuje a proto se touto myšlenou nebudu více zabývat ani já.

Jak bylo uvedeno výše, nový občanský zákoník dále zakazuje užití § 1793 v případě, že předmětem smlouvy je věc „zvláštní obliby“. Přesnou definici, co se touto oblibou myslí, zákon neuvádí, lze ji ovšem nalézt v judikatuře prvorepublikové¹⁴, která uvádí, že“ *„cena zvláštní obliby předpokládá čistě osobní vztah k určité věci, čímž nabude tato věc určitých nahodilých subjektivních vlastností, takže ji nelze nahraditi věcí jinou a že věc ta má vyšší cenu jen pro*

¹² Ust. § 2756 zák. č. 89/2012 Sb.

¹³ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 19. 11. 2009, sp. zn. 8 Tdo 1237/2009

¹⁴ rozhodnutí NSS (SJS)15015/24 ze dne 9. 9. 1924

určitou osobu nebo pouze pro určitý okruh osob.“ Lze tedy předpokládat, že případný kupec za takovou věc bude ochoten zaplatit takřka libovolnou částku, bez ohledu na to, jaká je její skutečná cena a je tedy nemyslitelné, že by se dovolával zrušení smlouvy na základě neexistující ekvivalence v plnění.

A konečně, neúměrné zkrácení nelze použít ani v případě tzv. smíšeného darování. Tím je myšlena situace, kdy má jedna ze stran v úmyslu plnit z části úplatně a z části bezúplatně. V praxi to znamená, že „obdarovaný“ získá za menší plnění předmět hodnoty výrazně vyšší. Darem je v tomto případě rozdíl v protiplněních.

Závěr

Úvodní ustanovení NOZ zmiňují základní zásady, kterými se nejen občanský zákoník, ale i civilní právo jako celek, řídí. Bezesporu mezi ně patří zásada autonomie vůle, ale také ochrana slabší strany, která se se zásadou autonomie mnohdy střetává. Legislativa posledních let mnohokrát ukázala, za jak podstatnou takovou ochranu považuje a že ji skutečně v některých případech lze stavět i nad jiné ze zásad. Osobně věřím, že návrat *laesio enormis* do občanského zákoníku (ale také úpravy lichvy, o které sice příspěvek nepojednává, ale s daným tématem úzce souvisí) je, přes veškerá úskalí, která s sebou přinese (zejména zvýšený tlak na soudy, které budou muset judikaturou upravit oblasti, o kterých zákon mlčí), krok správným směrem.

Zdroje:

Odborná literatura:

Švestka, Dvořák, Fiala, Pelikánová, Pelikán, Bányaiová a kolektiv, Občanský zákoník, Komentář, Svazek V., Praha, nakladatelství Wolters Kluwer, a.s., 2014, ISBN: 978-80-7478-638-9

Zimmerman, R. The law of obligations: Roman foundations of the civilian tradition. 1. ed. Cape Town: Juta & Co, 1990, 1241 S. ISBN 0-7021-2347-1

Sedláček, J., Rouček, F. Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému, díl IV., strana 394, Praha: Právní nakladatelství V. Linhart, 1936

Normativní právní akty:

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník

Zákon č. 946/1811 ř. z., obecný zákoník občanský

Schweizerisches Zivilgesetzbuch, švýcarský občanský zákoník, 1907

Judikatura:

rozsudek NS ČR ze dne 31. 8. 2010, sp. zn. 30 Cdo 1653/2009

usnesení NS ze dne 19. 11. 2009, sp. zn. 8 Tdo 1237/2009

usnesení NS ze dne 17. června 2008, sp. zn. 30 Cdo 1776/2007

rozhodnutí NSS (SJS)15015/24 ze dne 9. 9. 1924

Internetové zdroje:

<http://obcanskyzakonik.justice.cz/tinymce-storage/files/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>

Odborné články:

Kabrhel, M., Laesio enormis a jeho úprava v NOZ, 30. 6. 2013, dostupné z www.lawportal.cz

Grošpic, P, Návrat laesia enormis do českého práva, Právní rozhledy, 2013

Pihera, V, Leasio Enormis, Obchodněprávní revue, 2011

Němec, P., Neúměrné zkrácení a lichva dle nového občanského zákoníku, EPRAVO.CZ – Sběrka zákonů, 2012, dostupné z: <http://www.epravo.cz/top/clanky/neumerne-zkraceni-a-lichva-dle-noveho-obcanskeho-zakoniku-83728.html>

Stegmannová, A., Když svět není férový, 2012, dostupné z: http://www.ksb.cz/cs/novinky-publikace/clanky/1096_kdyz-svet-neni-ferovy